Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

AVTOTRANSPORT VOSITALARINI BOSHQARISH HUQUQIDAN MAHRUM ETILGAN SHAXSLAR TOMONIDAN SODIR ETILADIGAN RETSIDIV JINOYATLARNING KRIMINOLOGIK OLDINI OLISH MUAMMOLARI

Niyazmetov Ikram Masharipovich
Mustaqil izlanuvchi, O‘zbekiston Respublikasi
Kriminologiya tadqiqot instituti
O‘zbekiston Respublikasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22701896

Annotatsiya

Mazkur maqolada avtotransport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etilgan shaxslar tomonidan transport vositalarini qayta boshqarish bilan bog‘liq huquqbuzarlik va jinoyatlarning kriminologik muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy e’tibori ma’muriy preyuditsiya institutining preventiv salohiyati, ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyingi takroriy xatti-harakatlarning jinoyatga aylanish mexanizmi hamda transport sohasidagi maxsus retsidivning oldini olish masalalariga qaratilgan. O‘zbekiston yo‘l harakati xavfsizligi bo‘yicha mavjud statistik ko‘rsatkichlar, milliy jinoyat-huquqiy normalar va MDH davlatlari tajribasi qiyosiy tahlil qilindi. 2023-yilda mamlakatda 9 839 ta yo‘l-transport hodisasi qayd etilib, 2 282 kishi halok bo‘lgan va 9 209 kishi jarohatlangan. Shu bilan birga, 2023-yilda 16 milliondan ortiq yo‘l harakati qoidabuzarligi qayd etilgani transport intizomi muammosining faqat jinoiy statistika bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijasida ma’muriy preyuditsiyani faqat jazoni kuchaytiruvchi mexanizm emas, balki xavfli xulq-atvorni erta aniqlash va individual profilaktikaga o‘tish vositasi sifatida takomillashtirish taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: transport jinoyatchiligi, retsidiv jinoyat, ma’muriy preyuditsiya, transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilish, yo‘l harakati xavfsizligi, individual profilaktika, takroriy huquqbuzarlik, kriminologik profil.

KIRISH

Avtotransport vositalaridan foydalanish zamonaviy jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy hayotida muhim o‘rin egallaydi. Biroq transport vositalari sonining ko‘payishi bilan birga yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash, xavfli haydovchilik xatti-harakatlarini cheklash va takroriy huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi ham dolzarb bo‘lib bormoqda. O‘zbekistonda transport xavfsizligi bilan bog‘liq vaziyatning ko‘lami ushbu muammoning kriminologik ahamiyatini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Mudofaa va xavfsizlik masalalari qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda mamlakatda 9 839 ta yo‘l-transport hodisasi sodir bo‘lgan. Ularning oqibatida 2 282 nafar fuqaro halok bo‘lgan, 9 209 nafari jarohatlangan. Shu davrda bolalar ishtirokida 1 794 ta YTH qayd etilib, 263 nafar bola halok bo‘lgan va 1 568 nafari jarohatlangan. Bundan ham muhimroq ko‘rsatkich - 2023-yilda yo‘l harakati xavfsizligi bilan bog‘liq 16 milliondan ortiq qoidabuzarlik qayd etilganidir. Bu ko‘rsatkich transport sohasidagi noqonuniy xatti-harakatlarning katta qismi jinoyat bosqichiga yetib bormasdan oldin ma’muriy-huquqiy vositalar orqali aniqlanishini ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilingan shaxsning yana rulga o‘tirishi oddiy ma’muriy intizomsizlik sifatida emas, balki huquqiy taqiqni ongli ravishda chetlab o‘tish va barqaror noqonuniy xulq-atvor shakllanishining indikatori sifatida baholanishi kerak. Muammoning kriminologik jihatdan eng muhim tomoni shundaki, ma’muriy jazo shaxs xulq-atvorini o‘zgartirmagan holatda huquqbuzarlik takrorlanishi mumkin. Bunday takroriylik esa muayyan sharoitlarda jinoiy javobgarlik chegarasiga olib keladi. Shuning uchun ma’muriy preyuditsiyaning

haqiqiy samaradorligi faqat jazo qo‘llangan-qo‘llanmaganligi bilan emas, balki jazoning shaxsning keyingi xulq-atvoriga real preventiv ta’siri bilan o‘lchanishi kerak.

Metodologiya

Tadqiqot kompleks kriminologik va qiyosiy-huquqiy metodologiyaga asoslandi. Tadqiqot predmetini transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilingan shaxslarning takroriy noqonuniy xatti-harakatlari va bunday xatti-harakatlarning jinoyatga aylanish mexanizmlari tashkil etdi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Statistik tahlil. Yo‘l-transport hodisalari, halok bo‘lgan va jarohatlangan shaxslar, qoidabuzarliklar hamda hududiy farqlar bo‘yicha mavjud statistik ko‘rsatkichlar tahlil qilindi.

2. Qiyosiy-huquqiy tahlil. O‘zbekiston qonunchiligi Rossiya va Belarus kabi MDH davlatlarining ma’muriy preyuditsiya va transport jinoyatlariga oid normalari bilan qiyoslandi. Rossiya va Belarus huquqida ma’muriy preyuditsiyaning transport sohasidagi qo‘llanishi bo‘yicha alohida ilmiy bahslar mavjud.

3. Kriminologik determinantlar tahlili. Takroriy huquqbuzarlikning yuzaga kelishiga ta’sir qiluvchi individual, ijtimoiy, huquqiy va institutsional omillar guruhlandi.

4. Sababiy tahlil. “Ma’muriy huquqbuzarlik → jazo → xulq-atvorning o‘zgarishi yoki o‘zgarmasligi → takroriy huquqbuzarlik → jinoyat” zanjiri asosida tahlil olib borildi.

5. Qiyosiy kriminologik yondashuv. Transport sohasida ma’muriy preyuditsiya institutining faqat jazolovchi emas, balki profilaktik mexanizm sifatidagi samaradorligi baholandi.

Natijalar

1. Muammoning statistik ko‘lami

Transport xavfsizligi bilan bog‘liq muammoni baholashda YTH sonining o‘zi yetarli emas. Jinoyatchilikning real xavfini aniqlash uchun qoidabuzarliklar → ma’muriy jazo → takroriylik → jinoyat nisbatini o‘rganish zarur.

2023-yilda 16 milliondan ortiq qoidabuzarlik aniqlangan bo‘lsa, 9 839 ta YTH qayd etilgan. Bu ikki ko‘rsatkich o‘rtasidagi katta tafovut shuni ko‘rsatadiki, yo‘l harakati xavfsizligiga tahdidlarning katta qismi jinoyat statistikasi shaklida namoyon bo‘lmaydi. Shuning uchun transport jinoyatchiligini faqat JK bo‘yicha tugallangan jinoyatlar orqali o‘rganish kriminologik xavfning haqiqiy hajmini pasaytirib ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, transport boshqarish huquqidan mahrum qilingan shaxslar alohida “yuqori xavf guruhi” sifatida ajratilishi lozim. Chunki bunday shaxs allaqachon yo‘l harakati xavfsizligi talablarini buzgan va unga nisbatan davlat tomonidan maxsus taqiq qo‘llangan bo‘ladi.

2. Retsidivning kriminologik mexanizmi

Mazkur toifadagi xatti-harakatlarni uch bosqichli model orqali ifodalash mumkin:

I bosqich: oddiy yoki og‘ir yo‘l harakati qoidabuzarligi;

II bosqich: transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilish yoki boshqa ma’muriy jazo;

III bosqich: huquqdan mahrum qilinganiga qaramay transport vositasini boshqarishni davom ettirish.

Agar uchinchi bosqichda shaxsning xatti-harakati tegishli jinoyat-huquqiy mezonlarga javob bersa, ma’muriy preyuditsiya orqali jinoyat-huquqiy javobgarlik masalasi yuzaga keladi. Bu mexanizmning asosiy kriminologik mazmuni shundan iboratki, oldingi ma’muriy jazo shaxsning noqonuniy xatti-harakatini to‘xtatish uchun yetarli bo‘lmagan. Demak, takroriy huquqbuzarlikning o‘zi profilaktik tizim uchun “signal” bo‘lishi kerak.

Muhokama

Ma’muriy preyuditsiya jinoyat-huquqiy siyosatda bahsli institutlardan biridir. Rossiya va Belarus olimlari ushbu institutning jinoyat tarkibidagi o‘rni, takroriylik va “non bis in idem” tamoyili bilan

munosabatini alohida muhokama qilgan. Masalan, Belarus qonunchiligida transport vositasini boshqarish huquqiga ega bo‘lmagan shaxsning takroriy boshqarishi bo‘yicha ma’muriy preyuditsiyaga asoslangan mexanizm mavjudligi ilmiy adabiyotlarda ko‘rsatiladi. U yerda takroriylikning vaqt chegarasi va oldingi ma’muriy jazolarning huquqiy ahamiyati aniq belgilangan. Rossiyada ham yo‘l harakati qoidalarini tizimli ravishda buzishning jinoyatga aylantirilishi bo‘yicha alohida muammolar mavjud. Tadqiqotchilar ma’muriy preyuditsiyaga asoslangan kriminalizatsiyada ma’muriy va jinoyat-huquqiy normalar o‘rtasidagi tizimli muvofiqlik masalasiga e’tibor qaratadilar.

Hududiy omil

2024-yilning dastlabki besh oyida O‘zbekistonda har 100 ming aholiga hisoblaganda YTH ko‘rsatkichi 7,2 tani tashkil qilgan. Toshkent shahrida bu ko‘rsatkich 12,8, Toshkent viloyatida 12,2, Namangan viloyatida 9,1, Farg‘ona viloyatida 8,4 bo‘lgan. Bu raqamlar muhim metodologik xulosaga olib keladi: transport jinoyatchiligini respublika bo‘yicha yagona ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas. Masalan, Toshkent shahridagi transport xavfi transport oqimining yuqoriligi bilan, boshqa hududlardagi xavf esa yo‘l infratuzilmasi, uzoq masofali qatnovlar yoki boshqa omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun huquqdan mahrum qilingan shaxslarning retsidivini ham hududiy xavf ko‘rsatkichlari bilan bog‘lab monitoring qilish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Avtotransport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etilgan shaxslar tomonidan transport vositasini qayta boshqarish bilan bog‘liq huquqbuzarliklar transport xavfsizligiga bevosita tahdid tug‘diruvchi va retsidiv xulq-atvor shakllanishining muhim indikatorlaridan biridir. O‘zbekiston yo‘llarida 2023-yilda 9 839 ta YTH natijasida 2 282 kishining halok bo‘lishi va 9 209 kishining jarohatlanishi, shuningdek 16 milliondan ortiq yo‘l harakati qoidabuzarligining qayd etilishi muammoning katta ko‘lamga ega ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilishni oddiy jazolash chorasi sifatida emas, balki individual kriminologik profilaktikaning boshlang‘ich nuqtasi sifatida ko‘rish lozim. Tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, ma’muriy preyuditsiyaning preventiv salohiyati uni jazolash mexanizmidan xavfni boshqarish mexanizmiga aylantirish orqali oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Khilyuta, V. V. (2022). Administrative precedence in the context of a multisectoral understanding of its features in the criminal law of Russia and Belarus. *Juridical Journal of Samara University, 8*(1), 21–28. https://doi.org/10.18287/2542-047X-2022-8-1-21-28
2. Khilyuta, V. V. (2024). Theoretical problems of understanding the essence of administrative prejudice in criminal law. *Yugra State University Bulletin, 20*(2), 16–23. https://doi.org/10.18822/byusu20240216-23
3. Maslov, W. A. (2024). Administrative prejudice and the principle of *non bis in idem*. *RUDN Journal of Law, 28*(4), 828–840. https://doi.org/10.22363/2313-2337-2024-28-4-828-840
4. Erte, D. A. (2024). The specifics of the subjects of crimes with administrative prejudice in the field of road safety. *Legal Studies*, (3), 51–61. https://doi.org/10.25136/2409-7136.2024.3.69995
5. Lyubimova, G. M. (2023). Criminal responsibility for repeated violations of traffic rules: A comparative legal study. *International Law Journal, 6*(2), 108–121.
6. Lupenkov, A. V. (2024). Forms and methods of preventing administrative-prejudicial recidivism, applied in the State Traffic Inspectorate's activities. *Yuridicheskaya nauka i pravookhranitelnaya praktika*, (4).